

Arkeologisk förundersökning

Höreda medeltida kyrka

Inför byggnation av ny samlingslokal samt schaktning för
vatten- och avloppsledningar

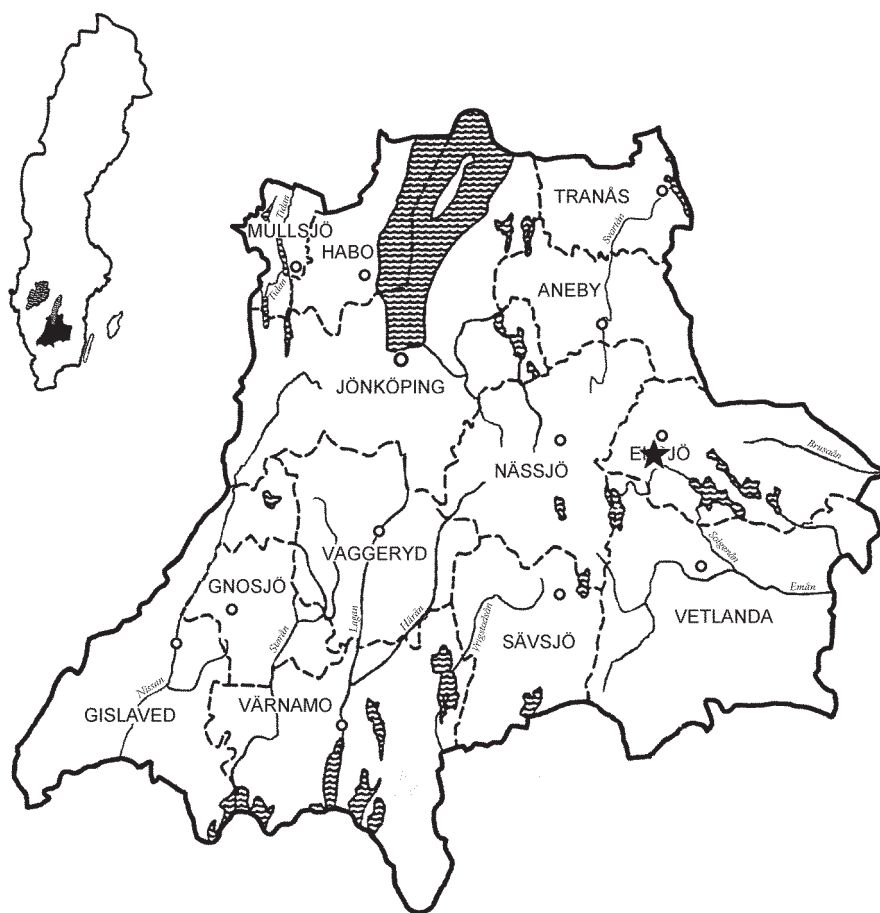
*Höreda socken i Eksjö kommun
Jönköpings län*

Arkeologisk förundersökning

Höreda medeltida kyrka

Inför byggnation av ny samlingslokal samt schaktning för vatten- och avloppsledningar

*Höreda socken i Eksjö kommun
Jönköpings län*

Rapport, foto och ritningar: Britt Ajneborn och Anna Ödeén

Omslagsbild: Jonas Haas

Grafisk design: Anna Stålhammar

Tryckning och distribution: Birgitta Blomkvist och Marita Tidblom

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:

Ur karta © Lantmäteriet. Medgivande MS2007/04833.

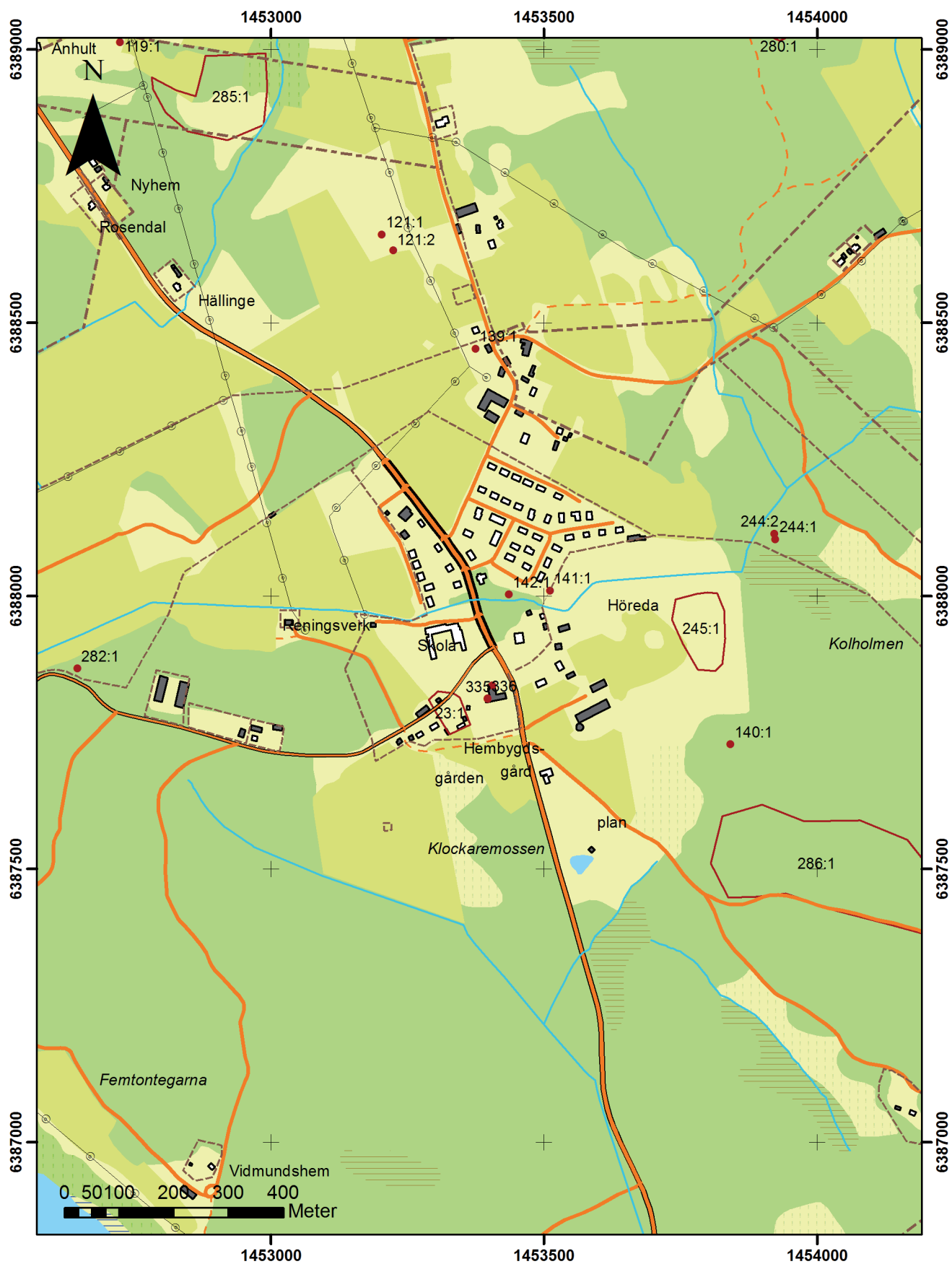
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2009

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning.....	5
Metod.....	5
Topografi.....	6
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	6
Kyrkan	6
Närområdet	7
Tidigare undersökningar.....	8
Arbetet inne i kyrkan	8
Schakten.....	8
Lagren	10
Anläggningarna	12
Makrofossilanalysen	13
Fynd.....	13
Arbetet utanför kyrkan	14
Tolkning och diskussion	16
Sammanfattning.....	18
Åtgärdsförslag.....	18
Administrativa uppgifter.....	19
Referenser.....	20
Tryckta källor	20
Otryckta källor.....	20
Muntliga källor.....	21
Arkiv.....	21
Figurförteckning.....	21

Bilagor

- Bilaga 1. Karta över förundersökningsområdet
- Bilaga 2. Renritning fältdokumentation, schakt A
- Bilaga 3. Renritning fältdokumentation, schakt E
- Bilaga 4. Kyrkans byggnadshistoria med planer
- Bilaga 5. Fyndlista
- Bilaga 6. Makrofossilanalys

FIGUR 1. Utdrag ur digitala ekonomiska kartans blad 6F 7a. Skala 1:10 000.

Inledning

Under våren 2008 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk förundersökning i och utanför Höreda kyrka, Höreda socken, Eksjö kommun. Anledningen var att kyrkans västra korsarm skulle byggas om till samlingslokal och att vatten- och avloppsledningar skulle läggas ner mellan kyrkan och kyrkvaktmästarstugan.

Förundersökningsytan inne i korsarmen bestod av schakt, placerade där fundament för väggarna skulle byggas. Dessa var 0,5 meter breda och hade en sammanlagd längd på 15 meter. Från början var endast 11 meter schakt beräknat men på grund av de anläggningar som framkom och efter samråd med länsstyrelsen utökades förundersökningen med ytterligare ett tvärschakt på 4 meter. Även ett 1x1 meter stort schakt i korsarmens nordvästra hörn, ett titthål, lades till.

Schaktet utanför kyrkan var 0,7 meter brett och ca 50 meter långt.

Beställare av arbetet var Höreda församling och fältansvarig samt rapportansvarig var Anna Ödeén, antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Målsättning

Förundersökningens målsättning var att söka spår av en tidigare äldre kyrka, försöka få ett grepp om dess omfattning och karaktär samt undersöka om det fanns gravar tillhöriga denna. De frågeställningar som vi arbetade utifrån var följande:

- Finns spår av den medeltida kyrkan i den västra korsarmen?
- Finns spår av den medeltida kyrkogården i den västra korsarmen eller utanför den?
- Finns spår av förhistoriska gravar eller boplatser i eller väster om kyrkan (ledningsschaktet)?

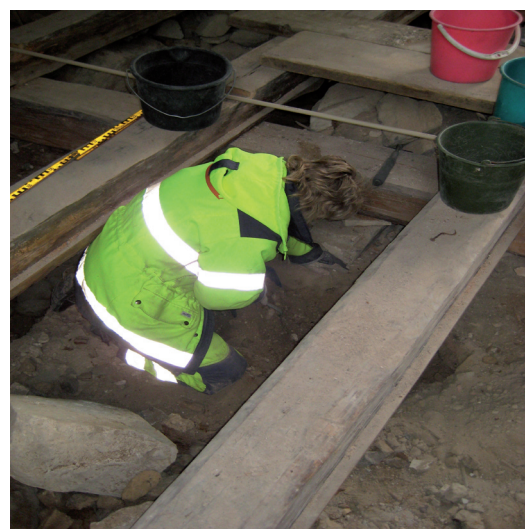
Metod

Arbetet började inne i kyrkan. Enligt den kravspecifikation som länsstyrelsen sammanställt var det endast de ytor där schakt för bärande väggar var planerade som berördes av förundersökningen. Dessa ytor grävdes för hand med en bredd av 0,5 meter och till ett djup av 0,5 meter (se FIGUR 6). Ett undantag är schakt D, där rör för avlopp och vatten var planerade att läggas under muren. Där låg stora stenar sammanfogade med kalkbruk och därför kunde endast ett djup av 0,4 meter nås. Ytterligare ett titthål gjordes i korsarmens nordvästra hörn för att se sambandet mellan golv och kyrkomur. Detta titthål samt schakt E gjordes efter samråd med länsstyrelsen som en utökad förundersökning.

Innan arbetet med schakten kunde påbörjas måste först ett stort antal stenar flyttas undan. Dessa bör vara en rest från ombyggnaden.

FIGUR 2. FU-området i västra korsarmen, från sydväst. Foto: Anna Ödeén.

FIGUR 3. Schakten inne i kyrkan grävdes för hand. Foto: Anna Ödeén.

tionen år 1763 då delar av norra långhusväggen revs för att bygga nuvarande korskyrka.

Det allra översta lagret (L1) rensades bort för hand utan att sållas. Det var ett sentida byggnadslager från kyrkans senaste ombyggnadsfas. Övriga underliggande lager rensades för hand och sållades.

Påträffade anläggningar dokumenterades i plan skala 1:20 samt fotograferades digitalt och i svart/vitt. Lagren ritades i profil skala 1:20.

Utanför projektets budget och för att utröna om de lägst liggande anläggningarna varit placerade utanför en tidigare, medeltida kyrka samlades jordprover in för makrofossilanalys. Detta skedde i samråd med Mats Regnell kvartärgeolog vid Stockholms universitet, som också var den som genomförde analysen.

Arbetet utanför kyrkan, med schaktdragning mellan kyrkan och västerut mot kyrkvaktmästarstugan utfördes genom schaktövervakning. Detta schakt, som var avsett för vatten- och avloppsledningar grävdes med maskin. Det var ca 50 meter långt, 0,7 meter brett och 1,3–1,5 meter djupt. De gravar som påträffades och låg in situ kunde efter avslutad dokumentation täckas med sand och lämnas orörda. Ett undantag gjordes för grav 3 och grav 4 som låg på en höjd som skulle beröras av ledningarna. Benen från dessa togs upp och återbegravdes efter avslutad dokumentation. Gravarna fotograferades digitalt samt ritades på milimeterpapper i skala 1:10. Schaktet samt de gravar som påträffades mättes in digital i plan med hjälp av nätverks-RTK.

Under arbetet med den arkeologiska förundersökningen hölls två kortare guidningar för elever från Höreda skola.

Topografi

Höreda kyrka ligger vid en trevägskorsning i södra delen av samhället och omges av väg och villabebyggelse i öster, åkrar i söder, hembygdsgården i väster samt väg och skolan i norr. Hembygdsgården ligger på den gamla klockarejorden.

Närområdet består av flack, sandig morän med omväxlande åkrar (delvis uppodlad mossmark) och granskog. Jordmånen runt kyrkan består av brun något sandig humus och underliggande grund är rödbrun sand med inslag av grus.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Kyrkan

Runt Höreda kyrka, som har fornlämningsnummer RAÄ 335 och RAÄ 336 (se FIGUR 1) finns det inga synliga lämningar efter tidigare förhistoriska gravplatser. Däremot finns uppgifter om gravar som ska ha legat öster om kyrkan. Det är prästen Olaus Ieremiasson som

år 1667 skriver att det "strax hoos kyrckian, östan för henne, äre eehn hoop jordhögar, som förmenas skola wara gamla Ättebackar" (www.fmis.raa.se). Det finns också en registrering av en fornlämningsliknande lämning, RAÄ 141, som ligger ca 250 meter nordväst om kyrkan.

Kyrkan byggdes troligen under tidigt 1300-tal och omnämns första gången i de skriftliga källorna år 1337. Då utarrenderade biskop Karl i Linköping kyrkans tionde (Westenius 1963). Det finns också uppgifter på att lekmannabröder från Alvastra kloster i Östergötland var byggmästare.

Vid kyrkan, utmed västra korsarmens norra murvägg, finns ett "väderstrecks kors" (se FIGUR 5). Det kallas också "konsekrationsstenen" och ska enligt muntlig tradition härröra från kyrkans grundläggning. Det är dock möjligt att dess placering inte är ursprunglig (Haas 2006).

I den historik som finns nedtecknad om Höreda kyrka beskrivs den medeltida kyrkans längd lika med dagens storskepps bredd och bredden lika med nuvarande sidoskepps bredd (se BILAGA 4). Kyrkoherde Jonas Roth skriver 1763: "Gamle Skrifter om Kyrkans byggnad finnes här icke, dock kan man af des structur finna, at hon i förstone icke varit längre än emellan bägge flyglarne..." (Törnvall 1996).

Kyrkan har sedan byggts om och till vid flera tillfällen. Enligt det som finns nedtecknat om kyrkan har troligen tillbyggnaden mot öster och väster, från den ursprungliga kyrkan skett under 1500 eller 1600-tal.

Sent 1700- och hela 1800-talet var en period då en stor mängd kyrkor byggdes om, revs eller ersattes (Franzén 2006). Så också Höreda. År 1763 river man sakristian och norra väggen för att bygga nuvarande storkyrkan. Under detta arbete händer en olycka, när man efter sex veckor nått en höjd av 13 alnar (7,8 meter) rasar allt. Mer än trettio personer befinner sig då på de höga ställningarna och faller ner bland stenarna. Mirakulöst dör ingen, men tre skadas. Orsaken till olyckan tros ha varit ett ymnigt regn- och snöfall som underminerat grunden. År 1772 byggs en ny sakristia vid östra korsväggen och 1833 stod ett nytt torn färdigt.

Kyrkan har också brunnit och enligt Olaus Jeremiae, som var verksam under 1600-talet brändes kyrkan av danskarna under "Christiern den omilde". Detta skulle innebära 1520-tal.

Närområdet

Förutom de gravliknande lämningarna som tidigare nämnts och uppgiften om ättebackar, är det endast fyndplatsen för en flintdolk (RAÄ 142) som visar på förhistoriska aktiviteter i kyrkans närhet.

Något yngre kulturhistoriska lämningar finns det dock fler av. Intill och väster om kyrkan ligger Höreda hembygdsgård (RAÄ 23). I närområdet finns också fossil åker i form av två röjningsröseområden (RAÄ 245 och RAÄ 286). Andra lämningar i kyrkans närhet är en fångstgrop (RAÄ 140), en torplämning med namnet

FIGUR 4. Västra korsarmen från nordväst. Foto: Anna Ödeén.

FIGUR 5. Väderstrecks korset från väster. Foto: Anna Ödeén.

Tranelid (RAÄ 282) och en kolbotten efter en resmila med tillhörande kolarkojgrund (RAÄ 244).

Tidigare undersökningar

Inga arkeologiska undersökningar har tidigare genomförts i kyrkan eller i dess direkta närhet.

Ett antal mindre arkeologiska uppdrag är av typen fornvård/antikvariska kontroller: (JLM dnr 1158/79, 787/83 och 422/88).

Till dessa hör också en sökschaktning som genomfördes på fastigheterna Höreda 3:1 och Torsjö 3:1 år 2004 då inget av antikvariskt intresse påträffades (Borg 2004) samt arbetet med att återställa en rest sten på RAÄ 10, gravfältet vid Ryningsholm. Då påträffades bränt ben samt kol (Borg 2002).

Inför en planerad ny bro över Solgenån vid Markestad genomfördes en utredning (JLM dnr 191/06).

En kulturhistorisk dokumentation har gjorts av ett mindre område av ägorna till Kvarnarps gård (Engman 1997).

Den senaste arkeologiska undersökningen som genomförts i socknen ägde rum i Nifsarp 2007. Det ligger ca 4 km nordväst om Höreda samhälle. Då undersöktes kolningsanläggningar; kolningsgropar, liggmila och kolbottnar. Dessa anläggningars dateringar fick ett stort tidsspann från folkvandringstid (420–560 e.Kr.) till historisk tid (1600–1900-tal) som visar på kontinuitet och vilken viktig resurs träkolet har varit genom tiderna (Wennerberg 2008). Denna undersökning föregicks av en utredning, etapp 1 (Wennerber 2007).

I övrigt har en kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkan genomförts av Jönköpings läns museum (Haas 2006).

Arbetet inne i kyrkan

Schakten

Fem schakt grävdes för hand inne i kyrkan, benämnda A–E (se FIGUR 6). De första tre: A–C var placerade där fundament för de bärande väggarna skulle anläggas. Schakt D var placerat där ledningar för vatten och avlopp var planerade under kyrkomuren. Schakt E var ett kompletterande schakt för den utökade förundersökningen. Förutom dessa gjordes ett titthål i korsarmens nordvästra hörn.

Schakt A

Schakt A var 5,5 meter långt, 0,5 meter brett och 0,5 m djupt. I detta schakt framkom lager 1–6 och anläggning A1 och A4.

Schakt B

Schakt B var 2,5 meter långt, 0,5 meter brett och 0,5 meter djupt. I detta schakt framkom lager 4 och 7 samt anläggning A2.

Schakt C

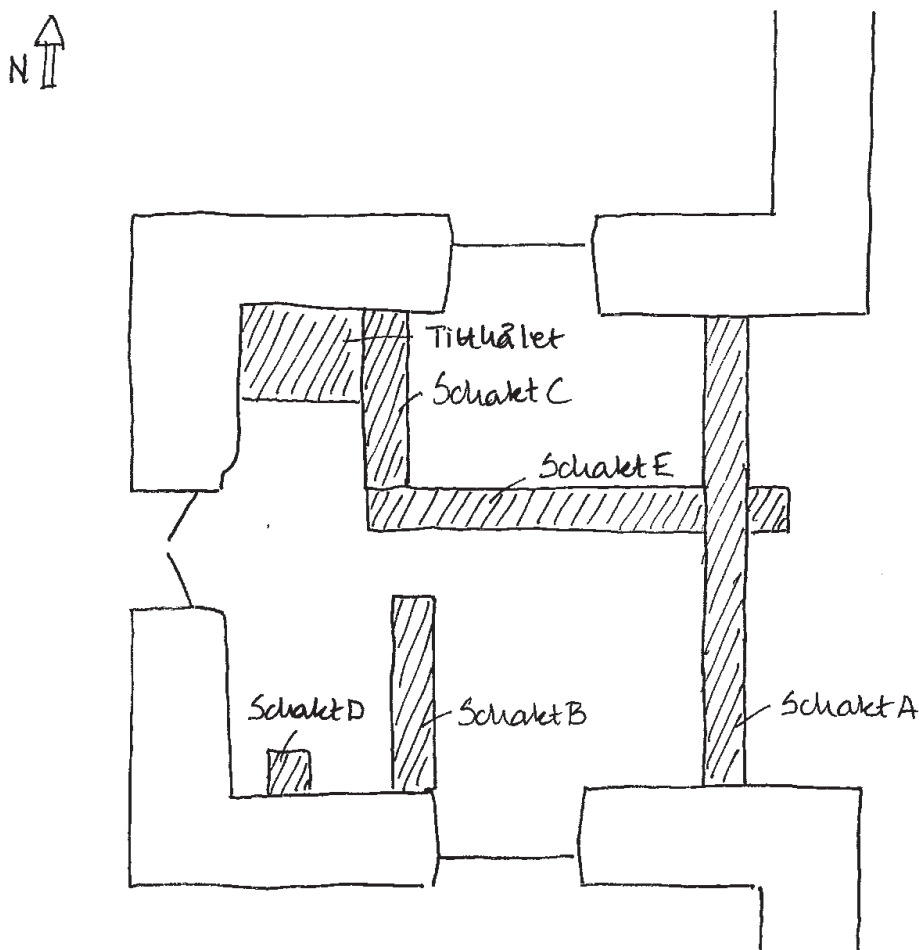
Även schakt C var 2,5 meter långt, 0,5 meter brett och 0,5 meter djupt. Här framkom lager 4 och 7.

Schakt D

Schakt D var endast 0,5 x 0,5 meter stort och 0,4 meter djupt. Det var här som ledningarna för vatten och avlopp skulle passera grundmuren. De stora stenar, sammanfogade med kalkbruk som påträffades gjorde det dock omöjligt att för hand fortsätta arbetet. Därför avslutades den arkeologiska undersökningen vid detta djup efter samråd med byggnadsantikvarier. Här framkom lager 1 och 7.

Schakt E

Schakt E var en komplettering av de från början fastställda och planerade schakten. Detta gjordes för att försöka utröna hur de konstruktioner och anläggningar som påträffats under arbetets gång

FIGUR 6. Schakten i kyrkan.

varit placerade i den medeltida kyrkan och lades i rak vinkel mot övriga. Den utökade förundersökningen genomfördes efter samråd med länsstyrelsen.

Schakt E var ca 5,5 meter långt, 0,5 meter brett och 0,5 meter djupt. I detta schakt framkom lager 7, 4 och 8 samt anläggning A3.

Titthålet

Efter samråd med länsstyrelsen och inom ramen för den utökade förundersökningen grävdes ett titthål i korsarmens nordvästra hörn för att utröna sambandet mellan brandlagret och yttermuren. Titt-hålet var en utökning av schakt C västerut och var 1,2 x 0,8–1,2 meter. Även här framkom lager 4, 7 och 8. Detta titthål visade också att branden som ägt rum i kyrkan under 1300-talet även har påverkat yttermuren.

Lagren

De lager som påträffades under arbetet med schakten kunde relativt lätt avgränsas och urskiljas.

Lager 1

Lager 1 tolkades som ett byggnadslager tillhörigt kyrkans senare ombyggnads och tillbyggnadsfaser. Det bestod av gråbrun, torr humus och hade rikligt med sten, kalkbruk, handsmidd spik, trärester, hyvelspån och tegelkross. Toppen av detta lager låg 200,39 m.ö.h. och sållades inte utan rensades endast bort för hand.

Lager 2

Lager 2 hade också spår av byggnation. Det bestod av brun humus och hade rikligt med träflis. Även i detta fanns lösa stenar, kalkbruk och spik. Lagret vars topp låg 200,33 m.ö.h. var 0,09 meter tjockt. I lager 2 påträffades ett 1/4 skilling från 1819 (F3).

Lager 2 och 3 tunnns ut ju längre västerut man kommer i korsarmen och övergår till lager 7.

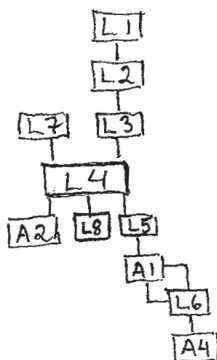
Lager 3

Lager 3 påminde om överliggande lager 2, men var något mer kompakt och kalkhaltigt. Toppnivån låg 200,24 m.ö.h. och lagret var 0,12 meter tjockt. Här påträffades två knappar (F6–7) som bör höra hemma i 1700-tal samt två bitar kalkputs med färgpigment (F14). Enstaka spridda brända ben påträffades i lagret.

Lager 2 och 3 tunnns ut ju längre västerut man kommer i korsarmen och övergår i lager 7 (se BILAGA 3).

Lager 4

Ett brandlager. Sträcker sig så långt schakten visar över hela korsarmen. Lagret består av grå och mörkbrun humus, fläckvis är det riktigt svart och kolbemängt, fläckvis också mer sotigt och sandigt.

FIGUR 7. Schema över undersökningens lagerrelationer.

Brandlagret var 0,06 meter tjockt och toppnivån låg 200,12 m.ö.h. I lagret framkom stora mängder spik, delvis hårt brända. Där fanns också andra järndetaljer, troligen beslag eller dylikt som var hårt sammanbränt med förkolnat trä och grus. Andra fynd i lager 4 var en bit bemålad kalkputs (F15) samt två silverbrakteater. Den ena (F1) (se FIGUR 8) har kunnat tidsbestämmas till sent 1300-tal (Muntligen von Wowern) medan den andra (F2) var så illa åtgången att den inte kunde konserveras, den kan dock vara ungefär samtida. I och med dessa brakteater har brandlagret tolkats som troligt tillhörande sent 1300-tal. Enstaka brända och obrända ben i form av lösfynd framkom också i lager 4.

Lager 5

Låg direkt under brandlagret, i korsarmens östra del. Lagret bestod av porös, gråbrun, torr, sandig humus med inslag av sten och grus. Lagret var 0,10 meter tjockt och toppnivån låg 200,06 m.ö.h. I lagret framkom en nitbricka av brons (F10). I övrigt påträffades spik och obänt ben. I lager 5 har prov för makrofossilanalys samlats in.

Lager 6

Lager 6 fanns också i korsarmens östra del, över, mellan och under stenarna i A1, en stenpackning. Det bestod av brun, fin sand, likartad sättsand. Lagrets toppnivå låg 199,96 m.ö.h. och lagret var 0,11–0,14 meter tjockt. Här påträffades ett beslag i brons (F11).

Lager 7

Detta lager fanns endast i korsarmens västra del och kan i höjdläge jämföras med lager 3 i korsarmens östra del. Toppnivån på lager 7 var 200,26 m.ö.h. och det var 0,12 meter tjockt. Lagret bestod av gråbrun, torr, humus med inslag av sand, grus och kalkbruk. Även trärester och kalkstensbitar förekom. Vissa partier var askgrå med inslag av kol och sot. Detta har troligen sin förklaring i underliggande brandlager. I lagret påträffades två mynt: ett 1/4 skilling från 1799 (F4) och ett 1 öres kopparmynt från 1719 (F5) samt en knapp (F8) och kalkputs med färgpigment (F13). I övrigt hittades en bit kritpipa och något enstaka bränt ben.

Lager 8

Lager 8 var ett golvlager som kom direkt under brandlagret i schakt E, det påträffades också i det titthål som grävdes i korsarmens nordvästra hörn. Lagret bestod av en ljusbrun, sandig, hårt trampad golvyta med inslag av lera och kalkbruk (se FIGUR 9). Toppnivån på lager 8 var 200,03 m.ö.h. och lagret var 0,05 meter tjockt. Några enstaka spikar framkom vid borttagandet av lagret. I lager 8 har prov för makrofossilanalys samlats in.

FIGUR 8. F1, brakteaten från sent 1300-tal. Foto: Göran Sandstedt.

FIGUR 9. Lager 8, golvlager, från väster. Foto: Anna Ödeén.

FIGUR 10. A1, stenpackningen i schakt A från söder. Foto: Anna Ödeén.

Anläggningarna

De anläggningar som påträffades under förundersökningen i Höreda kyrkas västra korsarm var fyra till antalet. Det var stenkonstruktioner som på olika sätt har ett samband med den äldre medeltida kyrkan. Här beskrivs anläggningarna rent tekniskt. En diskussion och tolkning av hur denna del av kyrkan kan ha varit uppbyggd kommer nedan.

A1

Denna anläggning fanns i stort sett endast i schakt A samt något i schakt E's östra del. Anläggningen var en stenpackning bestående av 0,1–0,4 meter stora tätt packade stenar (se FIGUR 10). Över, mellan och under stenarna låg lager 6. Stenpackningen var belägen under brandlagret från 1300-talet och är alltså äldre än detta (se BILAGA 2). Toppmåtten på stenpackningen var 199,95 och 202,04 m.ö.h. Anläggningens stenmaterial skiljer sig klart från undersökningens övriga anläggningar.

A2

Denna anläggning består av större stenar, liknande en syllstensrad i granit, med stenstorlek upp till 0,5 meter. A2 fanns i schakt C och lager 4 (brandlagret), låg direkt ovanpå stenarna, som också delvis var sotiga och eldpåverkade. Toppmåttet på anläggningen är 200,07 m.ö.h.

A3

Anläggning 3 framkom vid borttagandet av golvlagret i schakt E, den fanns alltså endast här. Den bestod av block och större stenar i granit, upp till 0,45 meter stora. I öster avgränsas anläggningen av A1 och sträcker sig sedan ca 2,4 meter västerut. Toppmåttet på A3 är 200,13 m.ö.h. I anläggningen påträffades en bit understruket taktegel.

A4

Anläggning 4 hade samma utbredning som A1 i schakt A samt en trolig fortsättning söderut i schakt E. Stenmaterialet var dock anorlunda (se FIGUR 11). Stenpackningen bestod av stora stenar eller block i grönaktig granit eller eventuellt skiffer. Toppmåtten på A4 är 199,82 och 199,85 m.ö.h.

Makrofossilanalysen

De prover som sändes in för analys var insamlade i lager 5 och lager 8.

Lager 5 låg direkt under brandlagret (L4) i områdets östra del och över A1, stenpackningen liknande en kullerstensläggning. Provet dominerades av murbruk. Där fanns också färskt trä, icke förkolnade granbarr, ett frö av målla, två täckvingar av skalbaggar samt ett ben av en mindre gnagare.

Lager 8 är det som vi tolkat som golvlager och som också låg direkt under brandlagret (L4). Detta bör alltså ha varit golvytan i västra utbyggnaden innan branden. Även i detta prov fanns murbruk, även om inte i lika stor omfattning som i lager 5. Utöver enstaka vedfragment och träkol påträffades endast en täckvinge till en skalbagge.

Tanken med makrofossilanalysen var att utröna om det finns en möjlighet att med hjälp av den här metoden söka inom- eller utomhusmiljöer men även spår av profana aktiviteter. Denna analys genomfördes utanför föreliggande projekts budget och skedde i samarbete med Mats Regnell vid Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi vid Stockholms universitet. Det handlar om ett försök till metodutveckling vilket vi från båda håll hoppas kunna återvända till.

Vad gäller Höreda kyrka gav det oss inte fler ledtrådar för tolkningen av materialet förutom att det inte finns något som talar emot ett golvlager i en medeltida kyrka (se BILAGA 6). Regnell anser att de fynd som påträffades troligen är inbakade i bruket.

Fynd

För fynden redogörs i fyndtabellen (se BILAGA 5).

I övrigt framkom stora mängder spik och sammanbränt trä och järn, troligen från beslag eller andra byggnadsdetaljer. Sammanlagt påträffades ca 2,3 kg spik, vilken inte har tillvaratagits.

Ett litet men intressant fynd framkom i A3, som låg direkt under lager 8, golvlagret. Det var en bit taktegel med kalkbruk på baksidan, ett så kallat understruket taktegel. Detta var vanligt under medeltiden, lades alltid på öppen läkt och underströks från vinden med kalkbruk. Taktegel i sig har använts från 1100-talets början i södra Sverige (Andersson & Hildebrand 2002).

De ben som framkom under framrensning av schakten samt under sållningsarbetet har analyserats av osteolog. Samtliga kom från djur; får, hund, fisk samt en liten fågel. Det fanns också några som var obestämbara men som dock kunde konstateras inte kom från människa (Muntligen Kloö Andersson).

Ett tillägg till fyndtabellen rörande fynd F13–15, vägghugs, kan göras. De fragment av färg och målningar som är synliga på dessa bitar hör troligen hemma i 1600-tal (Muntligen Gullbrandsson).

FIGUR 11. Den undre stenpackningen i schakt A, från söder. Foto: Anna Ödeén.

Väggputsen hittades i lager 3, 4 och 7. Lager 3 och 7 är de som har legat direkt ovanpå brandlagret (L4). Lager 3 och 7 har med hjälp av mynt (F 4–5) och knappar (F 6–7) tolkats som tillhörande 1700-tal. Väggputsen kan alltså höra samman med en ombyggnation av kyrkan under detta århundrade. Lager 4 är brandlagret, vilket har en trolig datering till sent 1300-tal. Det var endast en bit som låg i det lagret men den stämmer alltså inte helt överens med den övriga dateringen och stratigrafin. Eventuellt kan det ha blivit omrört under tillbyggnads- eller ombyggnadsperioder.

Arbetet utanför kyrkan

Det var i samband med att schaktningen för nedläggning av vatten- och avloppsledningar skulle genomföras som förundersökningen utanför kyrkan gjordes. Ett schakt grävdes mellan kyrkan och den väster om belägna kyrkvaktmästarstugan. Schaktet var ca 50 meter långt, 0,7 meter brett och 1,3–1,5 meter djupt. Arbetet försvårades av den sandiga jordmånen, vilken förorsakade flera ras (se FIGUR 12). På grund av detta, och risken med att arbeta där, kunde en av gravarna (G2) inte heller dokumenteras. Ledningen lades på plats ovan rasmassorna och endast ett konstaterande av att graven finns kunde göras.

De gravar som påträffades tolkades som tillhörande 1600–1700-tal. Skeletten var trots den genomsläppliga sanden relativt välbevarade och bör därför vara sentida. Alla individer var gravlagda i öst-västlig riktning. Sammanlagt 8 gravar låg *in situ* (i ursprungligt läge) och av dessa kunde 6 lämnas orörda. Av de två som låg något högre, och berördes av ledningsdragningen samlades benen in för att återbegravas. Ett stort antal lösa ben påträffades också under arbetets gång. Det hör till vanligheten under arkeologiska undersökningar på kyrkogårdar. De lösa ben som framkom under arbetet med schaktet mellan kyrkan och vaktmästarstugan samlades in och återbegravdes senare.

Grav 1

Grav 1 visade sig vid närmare rensning bestå av omrörda ben, alltså ej en grav som låg *in situ*. Dessa var mycket fragmenterade och några av benen har troligen hört till ett barn.

Grav 2

Detta var graven som rasmassor hamnade över och som ej kunde dokumenteras. Det som var synligt av individen var två ben, från knä till fot och skelettet låg 198,75 m.ö.h.

FIGUR 12. Schaktets kanter rasade vid flera tillfällen. Foto: Anna Ödeén.

Grav 3

Grav 3 var en barngrav som låg 199,10 m.ö.h. Det var en av de två gravar som togs bort för att sedan återbegravas. Endast överkroppen kunde ses i schaktet. Armarna var förmultnade. En klar nedgrävningskant kunde konstateras samt en kistspik vilket visar på att det handlade om en kistgrav.

Grav 4

Individen i grav 4 har troligen blivit svept. Det var endast underben samt fötter som var synliga i schaktet. Även detta var en av de två gravar som togs bort och den låg på samma höjd som grav 3 199,10 m.ö.h.

Grav 5

Individen i grav 5 har troligen blivit svept och även här var det endast benen som var synliga i schaktet, fötterna var däremot förmultnade. Grav 5 låg 198,65 m.ö.h. och kunde lämnas orörd.

Grav 6

Grav 6 låg 198,75 m.ö.h. och kunde därför lämnas orörd. Den bestod av en individ där kranium, bål, armar, bäcken och lårben var synligt i schaktet. En armställning kunde konstateras till C-ställning (Redin 1976). Av nedgrävningskanten att döma har den döde svepts (se FIGUR 13).

Grav 7

I grav 7 låg tre individer, alla barn (se FIGUR 14). De har gravlagts vid samma tillfälle i en kista, utifrån fyndet av en kistspik samt den nedgrävningkant som var synlig. Skeletten var något förmultnade, men det gick att urskilja armställning C på alla tre. Barnet som låg längst i söder var minst synligt i schaktet och endast del av bålen samt vänster arm syntes. Det var också det barn som var minst till växten. Av barnet i mitten fanns fortfarande mjölkttänderna kvar och nästan hela skelettet synligt. Av barnet som låg längst i norr kunde kranium, vänster arm och delar av bålen samt bäckenet ses i schaktet. Det hade fått sina permanenta tänder. Graven låg 198,79 m.ö.h. och kunde därför lämnas orörd.

Grav 8

Skelettet i grav 8 var delvis förmultnat. Kraniet, delar av bålen samt vänster arm var bevarade. Ingen armställning kunde ses. Troligen har individen blivit svept. Graven låg 198,75 m.ö.h. och kunde lämnas kvar.

FIGUR 13. Grav 6 från sydöst. Foto: Anna Ödeén

FIGUR 14. Grav 7 från öster. Foto: Anna Ödeén.

FIGUR 15. Grav 9 från öster. Foto: Anna Ödeén.

Grav 9

Grav 9 hade en klar kistkant med förmultnat trä och även nedgrävningskanten var tydlig (se FIGUR 15). Endast lårben och delar av bäckenet var synligt i schaktet, i övrigt var benen förmultnade. Graven låg 198,85 m.ö.h. och lämnades orörd.

Tolkning och diskussion

Det är framförallt arbetet inne i kyrkan som ger upphov till en diskussion och en tolkning av materialet. Vad det gäller gravarna som framkom under schaktningsarbetet på kyrkogården har de tolkats vara av yngre datum och ingen osteologisk analys har gjorts av skeletten. Därför görs endast en redogörelse för dokumentationen utan vidare diskussion.

Den del av kyrkan som var aktuell under denna förundersökning, den västra korsarmen, har tidigare haft en oklar datering. Ett klart svar får vi inte nu heller, men ändå kan en ny pusselbit läggas till kyrkans historia.

Enligt de källor som finns är det dagens kor, med längden som norra skeppets bredd och något bredare än de västra och östra korsarmarna, som varit den äldsta kyrkans utsträckning (se BILAGA 4). Senare har korsarmarna byggts till, som vapenhus eller torn i väster och kor i öster. När detta har skett är inte helt fastslaget, men det som har föreslagits är 1500–1600-tal. Detta är en datering, som när det gäller den västra utbyggnaden, nu eventuellt kan flyttas tillbaka.

Vi har i alla de schakt som grävdes kunnat konstatera ett brandlager, som är sammanhängande och som också ligger på samma nivå (se lager 4 ovan). Det här brandlagret går också upp mot kyrkans yttre mur. Med hjälp av fyndet av en brakteat har lagret tolkats som tillhörande sent 1300-tal. Här har vi alltså en tidsgräns för när den branden troligen har inträffat - sent 1300-tal och då stod den västra korsarmen på plats.

Tidigare källor har uppgivit att danskarna brände kyrkan under 1520-tal, men av den branden såg vi inga spår under vår undersökning. Istället har vi alltså en brand som bör ha inträffat under sent 1300 eller kanske tidigt 1400-tal. Är detta en muntlig tradition som har förändrats över tid? Kristian Tyrann med sina härar drog genom Småland under 1520-tal. Har de också fått klä skott för en brand som inträffade tidigare? Det som talar mot detta är att uppgiften är nedskriven under 1600-talet och i och med detta ligger så nära i tid till branden att uppgiften bör vara relativt tillförlitlig. Det finns också uppgifter om en stor ombyggnation under mitten av 1600-talet som utfördes efter en stor brand (Westadius 1963). Också denna orsakad av danskarna. Är det två bränder eller talar man om samma? Och har man i så fall väntat i över 100 år med att reparera kyrkan?

Ett annat scenario är att delar av kyrkan brunnit, men att dagens västra korsarm har klarat sig vid 1500 eller 1600-talets bränder.

Troligt är dock att vi har haft en byggnad på plats under sent 1300-tal. Under det daterade brandlagret fanns också ett golvlager (L 8), som hör samman med den äldre byggnaden och som också kunde ses höra samman med grundmuren i väster.

Vad har då den västra korsarmen haft för funktion?

Den konstruktion som framkom vid upptagning av schakt A kan vara en ledtråd till detta. Uppbyggnaden med två stenpackningar, med ett lager sättsand mellan, pekar mot att detta har varit ett basparti till en grundmur. Läget, strax utanför och utmed den äldsta kyrkans västra vägg (se FIGUR 6), visar att detta bör ha varit tillhörigt denna. Det var vanligt att man, vid dåligt underlag, ökade bärigheten genom att ge baspartiet en konisk eller trappstegsform (Andersson & Hildebrand 2002). Olyckan som inträffade 1763 vittnar också om att underlaget på platsen är förädliskt.

En tolkning av Höreda kyrkas äldsta historia är alltså att det från början fanns ett långhus, eventuellt med ett tillbyggt kor i öster. Under medeltid var det viktigt att avgränsa den profana delen, långhuset med det allra heligaste i öster och att skilja allmänheten från prästerskapet (Hassler 1972, Karlsson 1991, Lundberg 1940). Om det var en öppen plantyp utan kordel fanns istället en skiljevägg exempelvis i form av ett skrank, som hjälpte till att avgränsa lekmännen från koret. Det här var också en tidsperiod då kyrkans ingång ofta fanns i långhusets södra vägg (Karlsson 1991, Lundberg 1940).

Sedan har man byggt till dagens västra korsarm, den tidens vapenhus eller torn. Vi har genom förundersökningen som den här rapporten avser tidsmässigt kunnat dra tillbaka dateringen av den västra utbyggnaden. Troligt är att den hör till 1300-tal. Om den västra korsarmen har haft funktion som vapenhus eller torn kan inte helt fastställas. En intressant byggnadsdetalj är dock den bukande väggyta som finns i västra muren norr om dörren (se FIGUR 6). Detta kan visa på att det funnits en torntrappa inne i muren. Murarna tillhörande den västra korsarmen är också tjockare än övriga i kyrkan. Vid en jämförelse visar det sig att muren vid dörren i den östra korsarmen är 1,3 meter tjock medan den vid dörren i den västra korsarmen är 1,8 meter tjock. Det är alltså en skillnad på 0,5 meter.

Sammanfattning

I samband med att den västra korsarmen i Höreda kyrka skulle byggas om till samlingslokal genomfördes en arkeologisk förundersökning inne i och utanför kyrkan.

Inne i kyrkan var det de ytor där fundament för de bärande väggarna skulle byggas som undersöktes. Efter samråd med länsstyrelsen utvidgades sedan förundersökningen med ytterligare ett kompletterande schakt samt ett mindre titthål för att försöka utröna vilken funktion de anläggningar som påträffades hade haft. Under arbetet framkom stenpackningar som tolkats som basparti till den ursprungliga kyrkans västra mur. Också ett brandlager som har täckt hela undersökningsytan framkom. Detta har genom fyndet av en brakteat kunnat ges en trolig datering till sent 1300-tal, vilket har gett det här partiet av kyrkan en högre ålder än vad som tidigare var känt.

Utanför kyrkan skedde förundersökningen genom schaktövervakning när ledningar för vatten och avlopp skulle läggas ner. Åtta gravar som låg *in situ* framkom, varav sex kunde lämnas kvar utan att beröras av ledningarna. I en av gravarna låg tre barn, troligen begravda vid samma tillfälle. Med tanke på de dåliga bevaringsförhållanden som råder i området, tolkades gravarna på kyrkogården som tillhöriga 1600–1700-tal.

Åtgärdsförslag

Förundersökningen är avslutad och till största delen är de anläggningar och gravar som påträffades kvar *in situ*. Inne i kyrkan var det endast A1, den övre stenpackningen i schakt A, som togs bort. Anläggningarna A2–A4 finns kvar. Efter samråd med länsstyrelsen lades täckväv över anläggningarna och för att skona dem också ett lager med sand.

Utanför kyrkan är också största delen av de påträffade gravarna kvar i ursprungligt läge. Grav 3 och 4 togs bort eftersom de berördes av nedläggningen av rören. Övriga gravar täcktes med sand innan rören lades på plats.

Höreda kyrka har en spännande historia och har visat sig vara äldre än man tidigare trott. Vid framtida arbeten i och utanför kyrkan, även om de är av mindre omfattning, anser Jönköpings läns museum att det är viktigt att antikvarisk personal medverkar.

Länsstyrelsen beslutar om ytterligare åtgärder.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens tillstånd:	431-12883-04
Jönköpings läns museums dnr:	327/04
Beställare:	Höreda församling
Rapportansvarig:	Anna Ödeén
Fältansvarig:	Anna Ödeén
Fältpersonal:	Britt Ajneborn och Anna Ödeén
Teknisk inmätning:	Anna Ödeén
Fältarbetstid:	2008-02-18–2008-05-16
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Eksjö kommun
Socken:	Höreda socken
Fastighetsbeteckning:	Höreda kyrka
Belägenhet:	Ekonomiska kartans blad Höreda 6F 7a
Koordinater:	X: 6387830 Y: 1453385
Undersökningsyta:	4 m ² och 50 meter löpschakt
Fornlämningsnummer:	RAÄ 335
Fornlämningstyp:	Kyrka och kyrkogård
Tidsperiod:	Medeltid och historisk tid
Negativ nr:	4–26
Fynd nr:	1–15

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Andersson, K. & Hildebrand, A. 2002. *Byggnadsarkeologisk undersökning. Det murade huset*. Underrättelser från riksantikvarieämbetet och statens historiska museer 1988:1. Stockholm.
- Borg, J. 2002. *Fornlämning 10. Återställning av rest sten inom fornlämning 10*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2002:17. Jönköping.
- Borg, J. 2004. *Höreda 3:1 och Torsjö 3:1. Sökschaktning inför utbyggnad av bredbandsnätet*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2004:54. Jönköping.
- Engman, F. 1997. *Kulturbistorisk dokumentation. Kvarnarps gård*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1997:24. Jönköping.
- Franzén, K. 2006. *Kyrkan i landskapet*. I: Ullén, M. (red.). *Småland. Landskapets kyrkor*. Universiteten i Stockholm, Umeå och Uppsala samt Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Haas, J. 2006. *Kulturbistorisk karakterisering och bedömning Höreda kyrka*. Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 2006:52. Jönköping.
- Hassler, O. 1972. *Den svenska kyrkan. Kyrkobyggnader och kyrkoinventarier*. Stockholm.
- Höreda hembygdsförening. 1972. *En liten skrift om Höreda socken i Södra Vedbo*.
- Karlsson, L. 1991. Sockenkyrkan - byggnadstyper och inredningskomponenter. I: Ferm, O. (red.). *Kyrka och socken i medeltidens Sverige. Studier till Det medeltida Sverige 5*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Lundberg, E. 1940. *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden. 1000-1400*. Stockholm.
- Redin, L. 1976. *Lagmanshejdan. Ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 4. Nr 10. Lund.
- Törnvall, A-M. 1996. *Höreda kyrka*.
- Wennerberg, R. 2007. *Nifsarp 1:12. Arkeologisk utredning inför planerad trafikövningsplats*. Jönköpings läns musuem, arkeologisk rapport 2007:34. Jönköping.
- Wennerberg, R. 2008. *1000 år av kolning i Nifsarp. Arkeologisk undersökning av kolningsgropar, liggmila och kolbottnar inför anläggande av ny trafikövningsplats inom fastigheten Nifsarp 1:12*. Jönköping läns museum, arkeologisk rapport 2008:17. Jönköping.
- Westenius, J. 1963. *Höreda kyrka. Historik och beskrivning*. Eksjö.

Otryckta källor

www.fmis.raa.se

Muntliga källor

Gullbrandsson, Robin. Byggnadsantikvarie. Jönköpings läns museum.

Kloo Andersson, Anna. Osteolog. Jönköpings läns museum.

von Wowern, Ulla. Numismatiker. Lunds Universitets Historiska Museum.

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. Jönköping.

Figurförteckning

Figur 1. Utdrag ur digitala ekonomiska kartans blad. Skala 1:10 000.

Figur 2. FU-området i västra korsarmen, från sydväst. Foto: Anna Ödeén.

Figur 3. Schakten inne i kyrkan grävdes för hand. Foto: Anna Ödeén.

Figur 4. Västra korsarmen, från nordväst. Foto: Anna Ödeén.

Figur 5. Väderstreckskorset, från väster. Foto: Anna Ödeén.

Figur 6. Schakten i kyrkan.

Figur 7. Schema över undersökningens lagerrelationer.

Figur 8. F1, brakteaten från sent 1300-tal. Foto: Göran Sandstedt.

Figur 9. Lager 8, golvlagret, från väster. Foto: Anna Ödeén.

Figur 10. A1, stenpackningen i schakt A, från söder. Foto: Anna Ödeén.

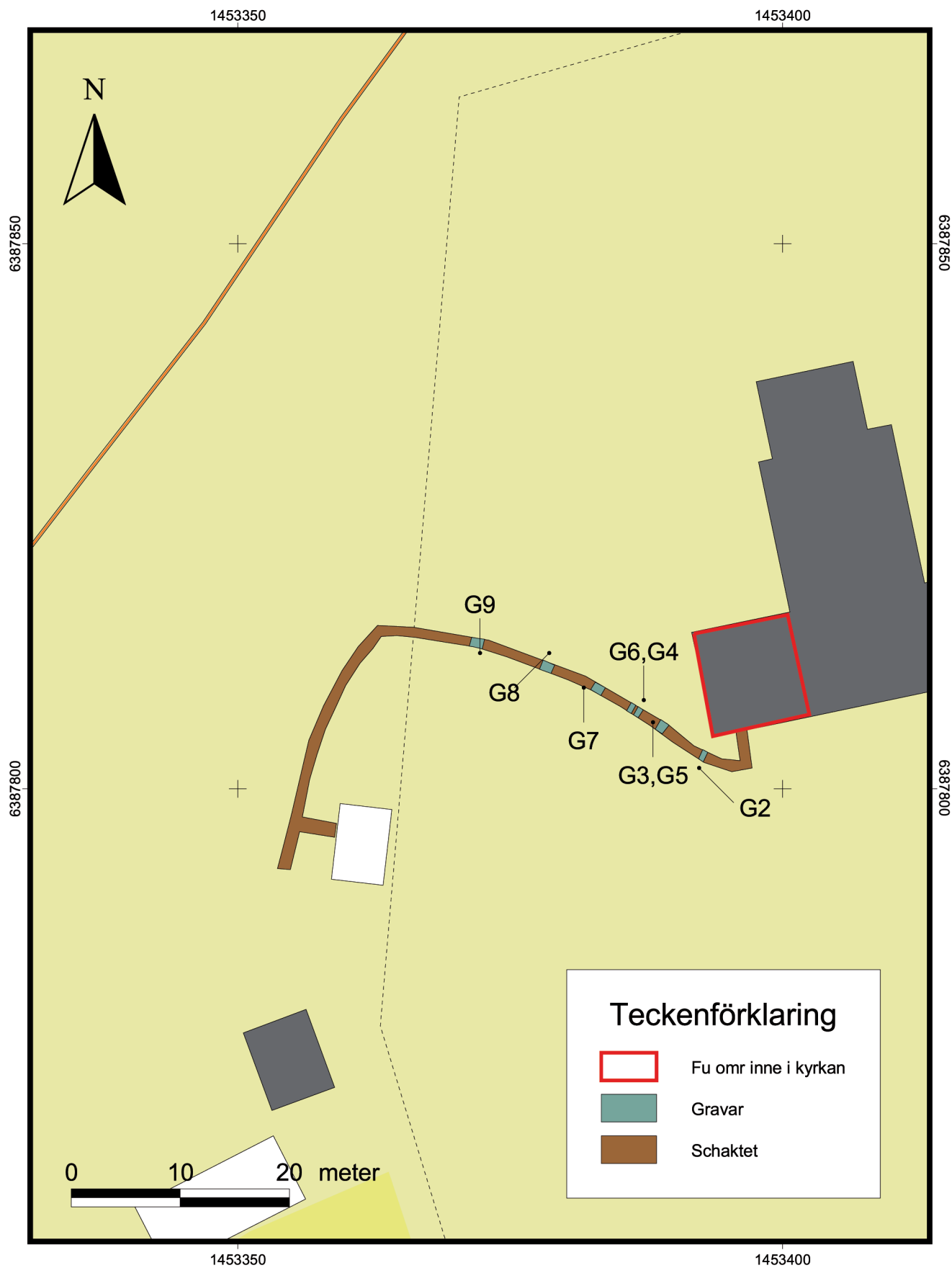
Figur 11. A4, den undre stenpackningen i schakt A, från söder. Foto: Anna Ödeén.

Figur 12. Schaktets kanter rasade vid flera tillfällen. Foto: Anna Ödeén.

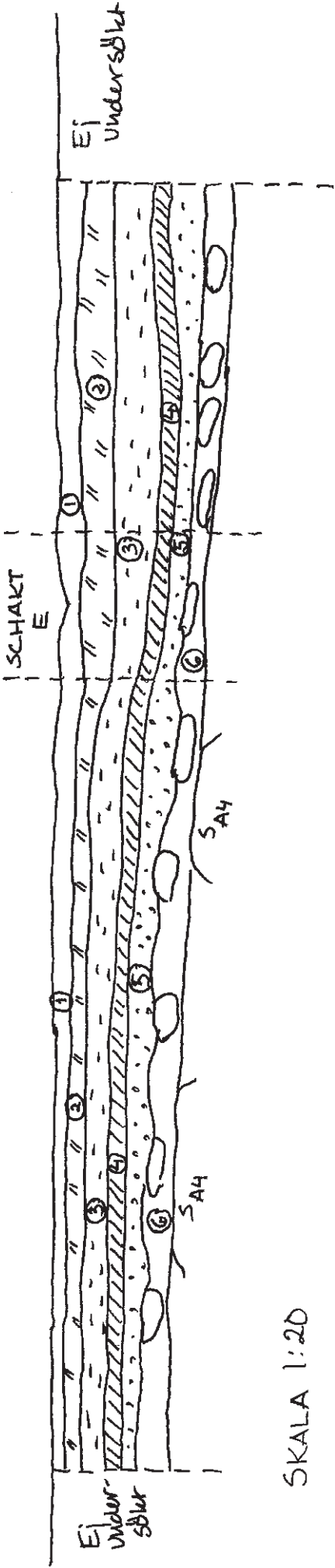
Figur 13. Grav 6, från sydöst. Foto: Anna Ödeén.

Figur 14. Grav 7, från öster. Foto: Anna Ödeén.

Figur 15. Grav 9, från öster. Foto: Anna Ödeén.

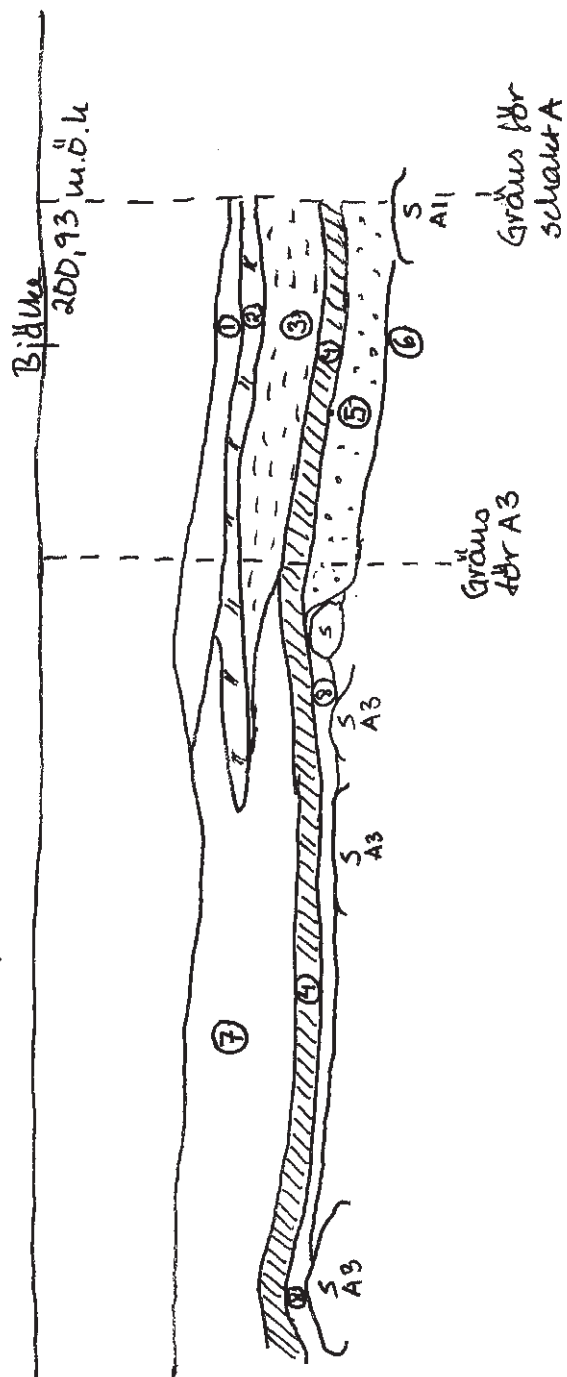

PROFIL SCHAKT A
(RITAD MOT ÖSTER)

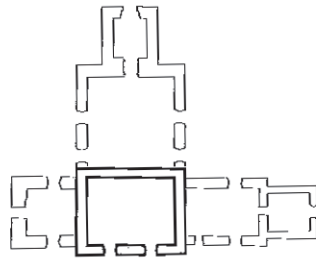

SKALA 1:20

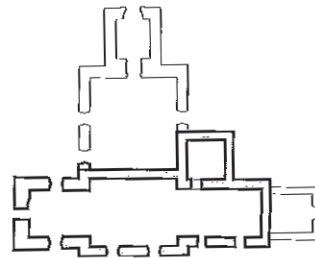
PROFIL SCHAKTE (RITAD MOT NORR)

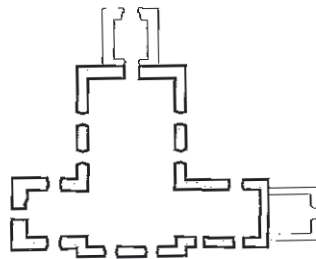
SKALA 1:20

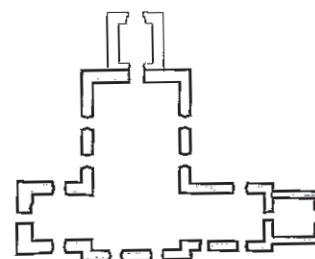
Den äldsta delen av Höreda kyrka. Någon exakt datering finns ej men kyrkan omnämns redan 1337.

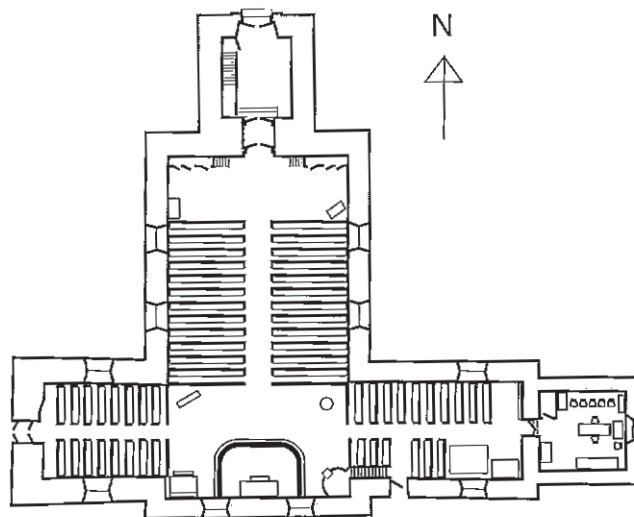
1647 har kyrkan denna utformning. Tillbyggnaden på den norra väggen är en sakristia.

1763 byggs kyrkan ut igen samtidigt som sakristian tas bort.

1772 byggs en ny sakristia vid den östra kortväggen

1832 får kyrkan sin nuvarande form i och med byggandet av ett torn i norra delen.

Utdrag ur Törnvalles "Höreda kyrka".

Fyndtabell

Fyndnr	Klassifikation	Sakord	Material	Vikt	Anl.nr	Fältnr	Högsta nivå	Lager	Fyndomständigheter	Beskrivning
1	Penning- och bankväsen	Brakteat	Silver	0,3 g		Schakt E	200,12	4	Vid sällning	Troligen andra hälften av 1300-tal, Albrekt av Mecklenburg
2	Penning- och bankväsen	Brakteat	Silver	0,2 g		Schakt A	200,12	4	Vid sällning	Halv brakteat, för skör för konservering
3	Penning- och bankväsen	Mynt	Koppar	4,5 g		Schakt E	200,33	2	Vid sällning	1/4 skilling från 1819
4	Penning- och bankväsen	Mynt	Koppar	2,9 g		Schakt B	200,26	7	Vid sällning	1/4 skilling från 1719
5	Penning- och bankväsen	Mynt	Koppar	4,8 g		Schakt B	200,26	7	Vid sällning	1 öre kopparmynt från 1719
6	Dräktillbehör	Knapp	Brons	7,3 g		Schakt A	200,24	3	Vid sällning	Skålformad framsida med blomma, ögelfäste
7	Dräktillbehör	Knapp	Kopparleg.	8,2 g		Schakt A	200,24	3	Vid sällning	Konisk framsida med spiralmönster och blomma, ihålig, ögelfäste
8	Dräktillbehör	Knapp	Brons	4,2 g		Schakt B	200,26	7	Vid sällning	Kupig framsida med randigt textilmönster, ihålig, ögelfäste
9	Böcker	Bokspänne	Brons/läder	3,0 g		Schakt B	200,26	7	Vid sällning	Ögla med ornamentik, läderrem
10	Övrigt material	Nitbricka	Brons	0,7 g		Schakt A	200,06	5	Vid sällning	
11	Övrigt material	Beslag	Brons	1,3 g	A1	Schakt A	119,96	6	Vid sällning	
12	Eldredskap	Eldslagn. flinta	Flinta	5,8 g		Schakt D			Vid rensning	
13	Övrigt material	Väggputs	Kalkputs	14,5 g		Schakt E	200,26	7	Vid sällning	5 bitar med rostrött och rosa färgpigment
14	Övrigt material	Väggputs	Kalkputs	72,1 g		Schakt E	200,26	3	Vid sällning	2 bitar med rostrött och rosa samt rosa och gult färgpigment
15	Övrigt material	Väggputs	Kalkputs	7,7 g		Schakt B	200,12	4	Vid sällning	1 bit med rostrött och gult färgpigment

Jönköpings läns museum
att/ Anna Ödeén
Dag Hamarskjölds plats 2
Box 2133
550 02 Jönköping

ANALYSRAPPORT

Växtmakrofossilanalyser av jordprover från Höreda kyrka, Småland.

Metod

De tillsända proverna volymbestämdes genom att den lufttorkade jorden hälldes i en graderad bägare och en känd volym vatten tillsattes. Provvolymer utgjorde alltså jordpartiklar minus luftvolymen mellan partiklarna. På grund av den rika kalkhalten i proverna har jorden behandlats med HCl, NaOH och KOH, i koncentrationer 2-5%, samt med 0,5% $\text{Na}_4\text{P}_2\text{O}_7$. Proverna preparerades därefter med en kombination av slammings- och flotationsteknik. Ingen särskild flotationsapparat utnyttjades. Sikt med 0,25 mm:s maskvidd användes. Proverna lufttorkades efter preparering och studerades under mikroskop i 6,7-40 gångers förstoring. Sedvanlig bestämmingslitteratur och fröreferenser har utnyttjats. Proverna innehöll rikliga mängder färska rötter samt enstaka färska frön, dagmaskkockonger och insekter. Dessa betraktades som recenta och noterades inte som fynd. Samtliga växtrester som redovisas var förkolnade. De preparerade proverna och fynd förvaras på Institutionen för Naturgeografi och Kvartärgeologi, men kan med kort varsel tillsändas uppdragsgivaren om så önskas.

Resultat

Två jordprover har analyserats, båda är tagna i en stratigrafi belägen inom en medeltida kyrka. Proverna var mycket rika på murbrukskalk. Murbruksbitarna innehöll sandpartiklar, mindre vedbitar och träkolsfragment.

Lager 5. 1,1 liter jord preparerades. Provet karakteriseras som underlagrande ett brandlager med fynd från 1300-talet och överlagrande en stenpackning. Provet dominerades av murbruk. Jorden innehöll även enstaka grus och stenpartiklar samt mindre mängder färskt trä. Utöver cirka 15 ml träkol återfanns enstaka icke förkolnade granbarr, ett frö av målla, två täckvingar av skalbaggar samt 1 ben av en mindre gnagare (metatarsale/-carpale?).

Lager 8. 1,0 liter jord preparerades. Provet hämtades från ett lager som även det underlagrade samma brandlager som i fallet med L5, men hade karaktären av en hårt trampad yta. Provet liknade mycket det från L 5, men där murbruket inte dominerade fullt så mycket. Cirka 3 ml träkol tillvaratogs. Utöver enstaka vedfragment innehöll provet i fråga om organiskt material endast en täckvinge av skalbagge.

Analysresultaten talar inte emot att proverna är hämtade i ursprungliga golvlager till en medeltida kyrka. Det finns inga indikationer på profana aktiviteter. Jag misstänker att träkolet till allra största del härstammar från murbruket och utgör bränslet i kalkframställningen. Granbarr och enstaka har antingen hamnat i proverna sekundärt under kyrkans användningstid eller möjligen inkorporerats i bruket i samband med byggnationen.

2008-07-16

Mats Regnell
08-16 48 09 — 0705-43 45 86 — mats.regnell@geo.su.se

Höreda kyrka som den ser ut idag är relativt ung, på 1830-talet fick den sin nuvarande form i och med att tornet byggdes. Men den arkeologiska undersökning som genomfördes i kyrkans korsarm våren 2008 pekar mot att kyrkan har medeltida anor. Bland annat hittades en brakteat från sent 1300-tal.